

Życie kulturalne i sztuka na Pomorzu od II połowy XVII wieku do 1945 roku

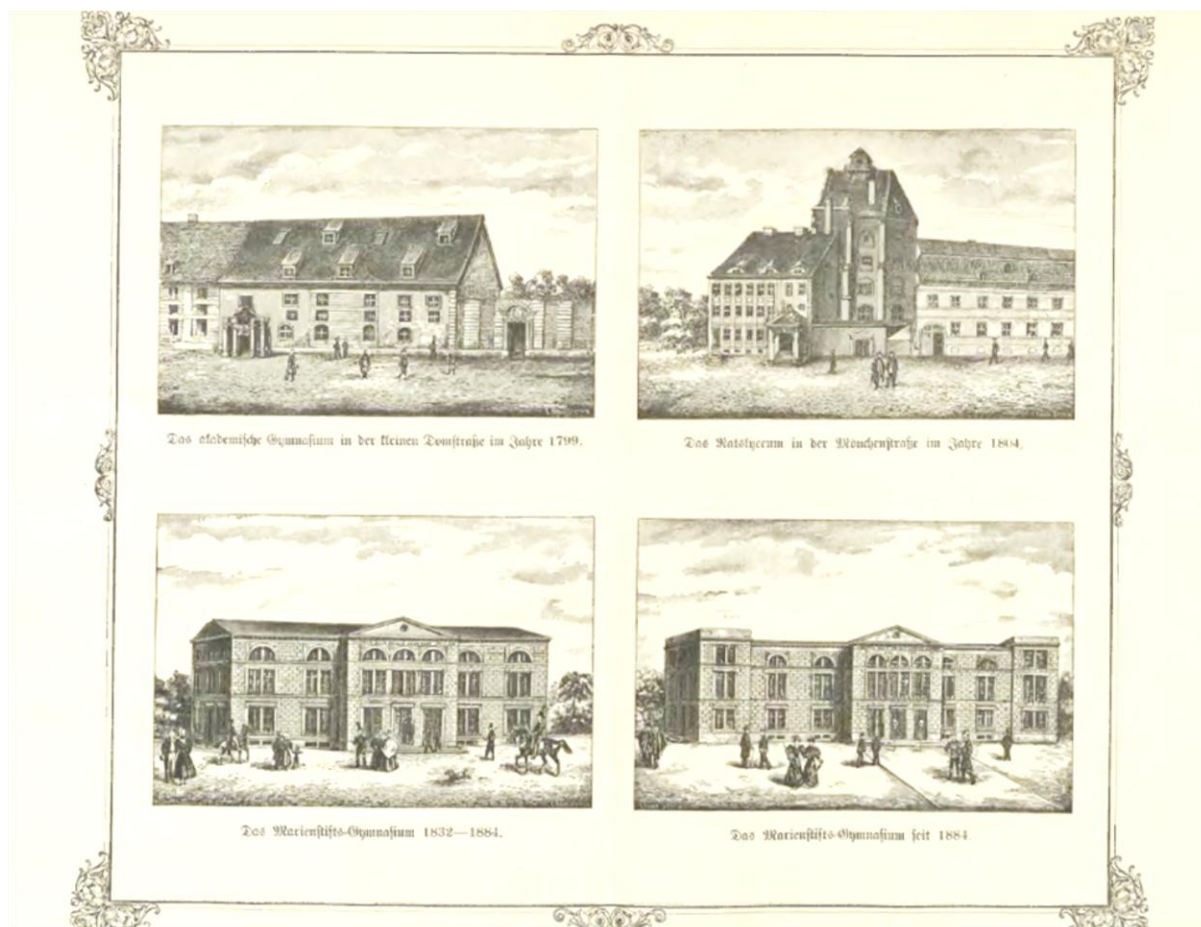
XVII wiek jest przełomowy w dziejach istniejącego od XII wieku księstwa Gryfitów. W 1637 roku umiera ostatni władca dynastii Bogusław XIV. Wydarzenie to kończy ważny etap rządów dynastii i funkcjonowania Księstwa Pomorskiego, które istniało 500 lat. Przez ziemie Księstwa przetacza się wojna 30-letnia. Pokój westfalski z 1648 roku, kończący wojnę, przypieczętował podział regionu między Księstwo Szwecji i Elektorat Brandenburgii.

Szwecja przejęła część zachodnią, tereny nazywane Pomorzem Szwedzkim (inaczej Pomorze Przednie) położone na zachód od Odry, wyspy Uznam i Wolin oraz Szczecin wraz z ujściem Odry. Znalazło się ono pod wpływem kultury skandynawskiej, a Szczecin stał się główną bazą Szwecji na kontynencie. Brandenburgia (późniejsze Prusy) otrzymała wschodnią część księstwa z miastami takimi jak Kołobrzeg, Stargard i Kamień Pomorski tworząc Pomorze Brandenburskie (Pomorze Tylne).

Istotną stała się zmiana mecenatu, miejsce książęcego zajął mecenat patrycjatu, szlachty i administracji, odpowiednio szwedzkiej lub brandenburskiej. Dawną stolicę Księstwa, teraz szwedzki Szczecin, zamieniono w twierdzę wznosząc nowożytnie fortyfikacje. Szczeciński Zamek, wcześniej rezydencja książęca, stał się siedzibą szwedzkiego gubernatora. Królewski architekt, Nikodem Tessin Młodszy ze Sztokholmu, w 1688 roku przygotował plany przebudowy renesansowego zamku na barokowy. Nie zostały one jednak zrealizowane. Śladem szwedzkiej obecności jest zegar astronomiczny na wieży skrzydła południowego. W okresie panowania szwedzkiego przeprowadzono reformę najważniejszej szkoły w Szczecinie, utworzonego w czasach renesansu **Pedagogium Książęcego** (nazywanego też Gimnazjum Mariackim). Król Karol XI w 1667 przekształcił uczelnię, którą odtąd nazywano Gymnasium Carolinum. Miała ona status gimnazjum akademickiego, a jej program był na pograniczu szkoły średniej i studiów wyższych. Nadzór nad szkołą i jej majątkiem sprawowało czteroosobowe kuratorium składające się z urzędników szwedzkiej administracji prowincjonalnej oraz reprezentantów lokalnych stanów pomorskich.

W programach nauczania kładziono nacisk na języki klasyczne (łacinę i grekę). Uczniowie gimnazjum cyklicznie wystawiali sztuki teatralne w języku łacińskim. W dawnej stolicy Księstwa istniała też druga szkoła niższego stopnia, **Liceum Rady Miejskiej (Rathslyceum)**. Podlegała bezpośrednio magistratowi. Uczyli się w niej synowie szczecińskich

rzemieślników i kupców. Pod koniec okresu szwedzkiego i na początku pruskiego (w 1805 r.) połączono Liceum Rady i Gimnazjum Mariackie.

Gimnazjum akademickie, Liceum Rady, Gimnazjum Mariackie w Szczecinie, źródło M. Wehrmann, *Geschichte des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums (des früheren Herzoglichen Pädagogiums und Königl[ichen] akademischen Gymnasiums) in Stettin. 1544–1894*, w: *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894* Stettin 1894

W 1720 roku Prusy odkupiły Szczecin od Szwedów, natomiast pozostała część Pomorza Przedniego pozostała w ich rękach do 1815 roku. Władca Prus Fryderyk Wilhelm I (1657-1713) przystąpił do przekształcenia miasta w twierdzę. Do opracowania jej projektu zatrudniono, pochodzącego z Holandii, **Gerharda Corneliusa von Walrave (1692-1773)**. Rozbudowę przeprowadzono w latach 1724-1740. Do dzisiaj zachowały się okazałe bramy miejskie, Berlińska (ob. Portowa) i Królewska, będące elementami fortyfikacji rozebranych w XIX wieku. Struktura elewacji bram nawiązuje do tradycji rzymskich łuków triumfalnych. Bogaciej zdobiona elewacja znajdowała się od strony wjazdu do miasta. W Bramie Berlińskiej pośrodku znajduje się zamknięty łukiem przejazd, ujęty z każdej strony dwiema tokańskimi półkolumnami nałożonymi na pilastry. Nad łukiem umieszczono kartusz z monogramem władcy- Fryderyka Wilhelma I. W attyce nad belkowaniem przedstawiono panoramę miasta i

siedzącą przed nią postać Viadrusa, boga Odry. Poniżej znalazł się napis uzasadniający prawa Prus do Szczecina. Pośrodku zwieńczenia umieszczono herb Królestwa Prus, a po bokach panoplia (wyobrażenia elementów uzbrojenia w postaci antycznych zbroi i tarcz). Obydwie bramy pełniły za równo funkcje użyltarne w systemie twierdzy, ale także propagandowe, wychwalające króla pruskiego i legitymujące przynależność Szczecina do Prus.

Brama Berlińska w Szczecinie, 2026, fot: Kapitel, Źródło:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Szczecin_Brama_Portowa_W.jpg, CC BY-SA 4.0

Walrawe zaprojektował również budynek Pałacu Sejmu Stanów Prowincji Pomorza, który jest najbardziej okazałą barokową budowlą użyteczności publicznej w Szczecinie. Utrzymany w stylu północnego, klasycyzującego baroku budynek powstał w latach 1726-1727.

W okresie baroku w 2 połowie XVII w., a także w XVIII wieku nie wznoszono raczej nowych świątyń. W pochodzących zwykle z okresu średniowiecza, istniejących gmachach kościołów miejskich zmieniano jedynie wyposażenie na bardziej odpowiadające wymaganiom i gustom epoki. Na wsiach, po zniszczeniach wojny trzydziestoletniej, w XVII wieku wznoszono kościoły z użyciem **konstrukcji ryglowej**, w których szkielet z drewnianych belek wypełniano cegłą lub trzcina albo słomą pomieszaną z gliną. Stały się one charakterystycznym elementem historyczno-architektonicznym w krajobrazie Pomorza. Jako przykłady można wymienić kościoły w Wielinie (gmina Polanów) p.w. Chrystusa Króla z II poł. XVII wieku z wyposażeniem z przełomu XVII i XVIII wieku, w Miękowie (gmina Goleniów) p.w. Trójcy świętej z XVIII wieku, w Sianowie p.w. św. Stanisława Kostki z końca XVIII wieku, w Lekowie (gmina Świdwin) p.w. św. Św. Piotra i Pawła. Kościoły ryglowe stanowią jeden z charakterystycznych elementów w krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego.

Kościół Chrystusa Króla w Wielinie (pow. Koszalin), XVII w., 1. 2012, fot.: Brogaj, źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wielin,_ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82.JPG, CC BY-SA 3.0, 2., fot. Barbara. Ochendowska-Grzelak, CC BY-SA 4.0

Na obszarze województwa zachodniopomorskiego znajduje się około 100 kościołów wzniesionych w tej technice. W istniejących świątyniach z różnych względów wymieniano wyposażenie. W protestanckich wnętrzach najważniejszymi elementami były ołtarz, chrzcielnica i ambona. W ołtarzach zwykle powtarzano schemat: w predelli (podstawie/cokole)

umieszczano obraz Ostatniej Wieczerzy, w retabulum (nastawie) pośrodku umieszczano obraz Ukrzyżowanego Chrystusa, w zwieńczeniu zaś scenę Wniebowstąpienia. Czasami stosowano połączenie w jedną konstrukcję architektoniczną, ołtarza (miejsca sprawowania Sakramentu) oraz ambony (miejsca głoszenia Słowa Bożego) tworząc **Ołtarz ambonowy (Kanzelaltar)**.

Barokowy ołtarz ambonowy, 1711 r., kościół św. Antoniego Padewskiego w Buku, gmina Dobra, fot. Barbara Ochendowska-Grzelak, CC BY-SA 4.0

Jest to charakterystyczny wyróżnik protestanckiej sztuki sakralnej. W luterzańskich świątyniach Pomorza możemy też spotkać **Anioły chrzcielne (Taufengel)**. Były to drewniane figury aniołów trzymających misę chrzcielną podwieszane u sufitu. Podczas chrztu opuszczano je na sznurach na dół.

Zwykle w kościołach wiejskich znajdowały się **łoże kolatorskie i empory rodowe**. Miały one formę zdobionych, często przeszklonych obudowanych ław lub balkonów wewnątrz kościoła. Podczas nabożeństw zasiadali w nich właściciele ziemscy, którzy byli patronami, fundatorami kościołów. Na ściankach w płycinach łóż malowano lub zawieszano tarcze herbowe i epitafia.

Aniol chrzcielny, 1719 rok, Schwaneberg koło Prenzlau, fot. Barbara Ochendowska-Grzelak, CC BY-SA 4.0

Istotne zmiany w życiu kulturalnym, umysłowym i w sztuce Pomorza możemy zauważyć w XIX stuleciu. W tym czasie na Pomorzu Zachodnim należy odnotować rozwój badań naukowych: historycznych, archeologicznych i krajoznawczych. Zaczęły powstawać rozmaite **towarzystwa naukowe**. Największą rolę odegrało, powołane z inicjatywy Johanna Augusta Sacka w 1824 roku, Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde). Zainicjowało ono pierwsze profesjonalne badania nad przeszłością regionu. W 1832 roku Towarzystwo zaczęło wydawać ważne czasopismo naukowe „Baltische Studien”, a od 1887 r., „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde”. Na ich łamach publikowano artykuły o historii, sztuce i kulturze Pomorza. Towarzystwo skupiało historyków, którzy w XIX wieku zaczęli opracowywać i wydawać teksty źródłowe opisujące dzieje Pomorza. Najważniejsze postacie to Johann Gottfried Ludwig Kosegarten (1792–1860), który opracował i wydał Kronikę Kantzowa, badacz archiwów miejskich i kościelnych Hermann Hering (18000-1886), twórca syntez historii regionu Martin Wehrmann (1861-1937). Honorowym członkiem Towarzystwa był Franz Theodor Kugler (1808-1858). Na zlecenie Towarzystwa podjął on podróż po Pomorzu i w 1840 r. wydał „Pommersche Kunstgeschichte”, pierwszą w Europie i na świecie syntezę sztuki regionu. Opisał w niej zabytki Pomorza i wyróżnił charakterystyczne dla kultury opisywanego terenu zjawiska dając tym samym impuls do dalszych badań.

Franz Kugler, *Pommersche Kunstgeschichte*, Frontispis, DP, źródło: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kugler1840a>

Z działalnością Towarzystwa wiążą się też początki pomorskiego muzealnictwa. Jego członkowie gromadzili zabytki archeologiczne, numizmaty, stare dokumenty oraz dzieła sztuki, zwłaszcza średniowiecznej, tworząc tym samym podwaliny pod przyszłe muzeum. W odpowiedzi na potrzeby intelektualne i kulturalne zaczęły też powstawać kolejne Towarzystwa: w 1834 r. Pomorskie Towarzystwo Sztuki (*Kunstverein für Pommern*), a w 1837 r. Towarzystwo Entomologiczne (*Entomologischer Verein*). To ostatnie było trzecim tego rodzaju w Europie (po paryskim i londyńskim). Pod koniec XIX wieku Otto Knoop nauczyciel, profesor etnografii i badacz kultury Pomorza zaczął zbierać, i publikować pomorskie bajki, legendy i podania ludowe, dokumentując niematerialne dziedzictwo wsi.

Sztuka i kultura XIX wieku na Pomorzu.

Malarstwo. Caspar David Friedrich (1774–1840), August Ludwig Most (1842–1904), Eugen Dekkert (1865–1956),

Caspar David Friedrich, Kredowe Skały Rugii, Museum Oskar Reinhart am Stadtgarten w Winterthur, fot. Barbara Ochendowska-Grzelak, CC BY-SA 4.0

Do najwybitniejszych malarzy tworzących na Pomorzu Zachodnim w XIX wieku, który zyskał znaczenie co najmniej europejskie, należał **Caspar David Friedrich (1774–1840)**. Urodzony w Griefswaldzie, kształcił się w Kopenhadze i Dreźnie, gdzie ostatecznie zamieszkał. Jednak regularnie odwiedzał rodzinę na Pomorzu. Podejmował wędrówki po rodzinnych okolicach, po pobliskiej Greifswaldowi wyspie Rugii i uwieczniał nadmorskie krajobrazy w licznych szkicach i obrazach. Przykładem może być, namalowany w 1818 roku jego słynny obraz „Kredowe skały na Rugii”. Często jego pejzaże były romantyczną kreacją, łączył elementy widoków Karkonoszy, Saksonii, wybrzeża Bałtyku. Można powiedzieć, że Friedrich pozostał nieodrodnym synem Pomorza, a w jego sztuce pojawiały się charakterystyczne dla regionu motywy: pełnego melancholii morza, żaglowców, gotyckich, ceglanych świątyń i ich

ruin (na przykład Eldeny koło Greifswaldu). Kolekcję rysunków i obrazów Friedricha posiada Pomorskie Muzeum Krajowe w Greifswaldzie (Pommersches Landesmuseum).

August Ludwig Most (1807-1883). Urodzony w Szczecinie, kształcił się najpierw w Stargardzie, potem w Akademii Sztuki w Berlinie. W latach 1830-1834 przebywał w Dreźnie, następnie wrócił do rodzinnego Szczecina. W 1834 roku współtworzył i został członkiem zarządu wymienionego wyżej Pomorskiego Towarzystwa Sztuki (*Kunstverein für Pommern*). Od 1841 roku, przez 42 lata, do śmierci w 1883 roku był nauczycielem rysunku w Gimnazjum Mariackim w Szczecinie. Wiele podróżował po krajach niemieckich, a swe przeżycia uwieczniał w szkicownikach. Przedstawił w swych obrazach widoki Szczecina, Stargardu, Pyrzyc. Malował też sceny rodzajowe ukazujące życie mieszkańców pomorskich wsi i miast. Stworzył również liczne portrety szczecinian, miejscowej inteligencji i mieszczan. W mistrzowski sposób malował portrety dziecięce (na przykład „Portret Auguste Schiffmann w wieku dziecięcym”, „Portret chłopca”).

August Ludwig Most, Portret Auguste Schiffmann w wieku dziecięcym, ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie, MNS/Szt/1100 (https://wmuzeach.pl/wszystkie-objekty/dSOwgN6PcGWbBj4SYwd9_portret-auguste-schiffmann-w-wieku-dzieciwym-portret-dzieciwy/0)

Do uczniów Ludwiga Mosta należał **Eugen Dekkert (1865–1956)**, najstarszy syn szczecińskiej rodziny zajmującej się handlem węglem kamiennym, absolwent Gimnazjum Mariackiego. Wyjechał do Anglii kształcić się w zawodzie kupieckim i zaczął tam też uczyć się malarstwa. Jako kupiec był wymieniany w księgach adresowych Szczecina w 1889. W 1896 roku wyjechał do Monachium i potem do Glasgow, aby kontynuować kształcenie artystyczne. W 1915 r. wrócił do Monachium, gdzie zajmował się malarstwem pejzażowym. Był członkiem Secesji monachijskiej. Odwiedzał rodzinny Szczecin, gdzie zatrzymywał się i tworzył pejzaże. Bardzo wiele z nich to mariny i weduty (przedstawienia miasta). Stąd też nazywany był malarzem szczecińskiego portu.

Życie muzyczne i teatralne w XIX wieku

W XIX wieku rozwijało się także życie muzyczne i teatralne. Niewątpliwie jedną z ważniejszych postaci życia muzycznego stolicy Pomorza był **Johann Carl Gottfried Loewe (Löwe) (1796-1869)**, który jako 24 latek w 1820 roku przybył do miasta i podjął pracę jako organista w kościele św. Jakuba. Koncertował i zapraszał najwybitniejszych kompozytorów pruskich do Szczecina. Nazywany był „Schubertem północnych Niemiec”. Jako twórca muzyki do poezji pisarzy romantycznych zapoczątkował gatunek solowej ballady romantycznej. W 1835 roku opublikował tom kompozycji do utworów Adama Mickiewicza zatytułowany „Polnische Balladen”. Tworzył też inne formy muzyczne takie jak opery, oratoria, kompozycje instrumentalne. Wykształcił pokolenia muzyków. Zmarł w Kilonii i tam został pochowany, ale jego serce przewieziono i umieszczono w filarze szczecińskiego kościoła św. Jakuba. Przed tą świątynią, na zachowanym do dzisiaj cokole, znajdował się jego pomnik. Carl Loewe był stałym gościem w salonie **Sophie Auguste Tielebein (1771-1854)** w jej rezydencji w Żelechowie. Salon ten był miejscem spotkań elity intelektualnej regionu. Bywali w nim poeta Ludwig Giesebrecht, naczelnik prowincji pomorskiej Johann August Sack, przewodniczący Rady Miejskiej Leon Saunier, księżniczka Elżbieta Brunszwicka oraz lokalni i berlińscy artyści. W miastach regionu, w Szczecinie i Stargardzie, zaczęły powstawać sceny, które miały swoje gmachy. Swoje teatry posiadały też miejscowości uzdrowiskowe: Kołobrzeg (Stadtheater Kolberg, od 1868 roku) i Świnoujście (od 1859 roku.). Szczególnie okazały był Teatr Miejski w Szczecinie. Wzniesiono go w latach 1846-1849 na terenie tzw. Białego Placu Parad według projektu znanego architekta budynków teatralnych i operowych Carla Ferdinanda Langhansa (1781-1869). Langhans znany był z projektów klasycystycznych budynków teatrów w krajach niemieckich w Legnicy, Szczecinie, Dessau i Lipsku.

Teatr Miejski w Szczecinie, obecnie nieistniejący, autor Busol, źródło:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stadttheater_Stettin.jpg, CC BY-SA 3.0

Architektura XIX wieku na Pomorzu Zachodnim

XIX wiek to czas gwałtownego rozwoju miast. W ostatniej ćwierci XIX wieku likwiduje się nowożytnie twierdze, co umożliwiło rozbudowę ośrodków miejskich, które wcześniej miały ten status (Szczecin 1873, Kołobrzeg 1872 twierdza lądowa, 1887 twierdza morska). W miastach Pomorza, które zachowały średniowieczne mury obronne, zaczęto rozbierać wały i zasypywać fosy oraz rozbierać fragmenty murów. W ich miejscu urządzano tereny zielone, planty. Przykładem ośrodka, w którym zniwelowano wały i bastiony ziemne, a w ich miejscu utworzono planty jest Stargard. Efektem metamorfozy rozrastających się miast, w których zaczął się gwałtownie rozwijać przemysł, było powstawanie nowej zabudowy. Wśród nowo wznoszonych budowli dominowały neogotyckie (na przykład tzw. Nowy Ratusz w Szczecinie (1875-1879), ratusz w Kołobrzegu (1829-1832), kościoły Św. Jana Chrzciciela w Szczecinie (1888-1890), św. Wojciecha w Szczecinie, św. Stanisława Kostki (*Friedenskirche*, 1890) w Szczecinie, Miłosierdzia Bożego w Trzęsaczu (neogotyckie z elementami neoromańskimi (1874-1880)), Niepokalanego Poczęcia w Połczynie Zdroju (1870-1880), Przemienienia Pańskiego w Płotach (1902-1903), Mariacki w Szczecinku (1905-1908) i wiele innych. W latach osiemdziesiątych XIX wieku toczono dyskusje, a w latach dziewięćdziesiątych tego stulecia

pruscy urzędnicy epoki wilhelmińskiej uznali styl północnoniemieckiego renesansu za styl odzwierciedlający ducha narodowego. Teza została zaakceptowana przede wszystkim w kręgach mieszczańskich, stąd popularność form neorenesansowych w budownictwie komunalnym (banki, domy towarowe) oraz w formach kamienic. Po zaakceptowaniu idei przez cesarza zaczęto nadawać renesansowe kształty budowlom użyteczności publicznej i państwowym. Najlepszym przykładem zastosowania tego stylu jest budynek Rejencji w Szczecinie (1906-1911) usytuowany w reprezentacyjnym miejscu przy Tarasach Hakena (ob. Wały Chrobrego). Użycie bardziej ogólnie pojętych form neorenesansowych możemy obserwować w formach budowli publicznych na Pomorzu, na przykład budynku poczty na narożniku placu Wolności i Marszałka Piłsudskiego w Świnoujściu, czy budynku Banku Rzeszy w Koszalinie (neorenesans włoski). Renesansowe formy stylowe stosowano też w architekturze kamienic mieszczańskich miast Pomorza. Do form tych nawiązywano też wznosząc dwory i pałace na prowincji (np. w Niemieńsku, Maciejewie, Stuchowie). W ostatnich latach XIX i na przełomie XIX i XX wieku pojawiają się odwołania do neobaroku. Jednym z najbardziej spektakularnych przykładów jest gmach Pałacu Ziemstwa Pomorskiego w Szczecinie (1893-1895, obecnie Akademia Sztuki). Także te formy przeniknęły do architektury kamienic mieszczańskich i pałaców pomorskich, gdzie często łączono elementy baroku i klasycyzmu (pałace Batowie, Lekowie, Karkowie). Na przełomie wieków, kiedy to powstała duża liczba kamienic w Szczecinie, Koszalinie, Stargardzie, na Pomorzu Zachodnim, tak jak w całej Europie, pojawia się styl secesji w Niemczech określany *Jugendstil*. Wiele budynków ma tzw. „kostium secesyjny”, czyli dekoracje ornamentalne z motywami flory i fauny ukształtowanymi z użyciem giętych, fantazyjnych linii. Takie też, dekoracyjnie powyginane, są podziały okienne i balustrady balkonów oraz kraty w bramach. Najbardziej znanym twórcą tego rodzaju architektury w Szczecinie był Friedrich Liebergesel.

Do form secesyjnych chętnie sięgali architekci projektujący architekturę letniskową. Pierwsze uzdrowiska nad Bałtykiem powstały pod koniec XVIII wieku. Wraz z rozwojem sieci kolejowej w drugiej połowie XIX wieku korzystanie z uzdrowisk stało się bardziej powszechne. Z pobytami nad Bałtykiem łączyła się kultura spotkań towarzyskich, spacerów, koncertów. Służyła temu specjalna infrastruktura: domy zdrojowe (Kurhaus), muszle koncertowe, promenady spacerowe, czytelnie i kawiarnie. W uzdrowiskach nadbałtyckich na wyspie Rugii i Uznam (Heringsdorf, Świnoujście) i dalej wzdłuż wybrzeża powstawała charakterystyczna zabudowa kurortowa (Bädearchitektur). Powstawały domy, zwykle z białymi elewacjami, z ozdobnie wycinanymi drewnianymi balustradami licznych werand i balkonów oraz malowniczymi wieżyczkami. Stosowano łączenie stylów neogotyku,

neorenesansu i klasycyzmu. Wprowadzono przeniesiony z terenów górskich tzw. styl szwajcarski budownictwa drewnianego. Na przełomie wieków chętne też sięgano do form secesyjnych. W Świnoujściu przy ul. Hołdu Pruskiego możemy podziwiać zespół secesyjnych kamienic. W Międzyzdrojach napotkamy secesyjne wille przy promenadzie (Willa Richter i Stella Matutina) a w Kołobrzegu kamienice w śródmieściu i dzielnicy portowej.

Willa Richter w Międzyzdrojach, fot. Piotr Krywan, (CC BY-NC 4.0)

Uzdrowisko Sellin na Rugii, Karta pocztowa z przełomu XIX i XX wieku.

Kultura i sztuka I połowy XX wieku

Pierwsze lata XX wieku to okres gwałtownych przemian w sztuce, pojawienia się prądów awangardowych. Zmiany te można obserwować także w Prowincji Pomorze. Artyści skupiali się w nadal funkcjonującym Pomorskim Towarzystwie Sztuki. Znaczącą grupą stanowili twórcy pejzażu marynistycznego ukazujący przyrodę nadbałtycką, porty, życie rybackich wiosek. Byli to: wspomniany wyżej Eugen Dekkert, Hans Hartig (1873-1936), Otto Tarnogrocki (1875-1963), Willy Stöwer (1864 -1931), Margarete Wossidlo (1865-1931).

Już w 1878 roku utworzono w Szczecinie Muzeum Miejskie, które w 1913 roku zyskało nowy, monumentalny gmach w reprezentacyjnej lokalizacji przy obecnych Wałach Chrobrego. Jego dyrektorem został Walter Rietzler (1878-1965), który dążył do stworzenia kolekcji nowoczesnych twórców. W 1914 roku otwarto muzeum w Szczecinku. Od 1908 roku zaczęto gromadzić zbiory w Stargardzie, gdzie w 1936 roku również otwarto muzeum. W 1923 r. założono w Szczecinie Szkołę Rzemiosł Artystycznych (Werkschule für gestaltende Arbeit), która była jedną z ważniejszych niemieckich szkół kształcących projektantów i twórców sztuki użytkowej. W latach 1930-1933 na potrzeby szkoły wzniesiono nowy budynek zaprojektowany przez Karla Weishaupta i Gregora Rosenbauera. Wśród personelu szkoły znalazło się wielu artystów wykształconych lub mających związki z założoną w Weimarze szkołą Bauhaus. Wykłady gościnne wygłaszali w Szkole Rzemiosł wybitni przedstawiciele współczesnej sztuki. W 1930 roku powstała grupa „Das Neue Pommern” (Nowe Pomorze), która zorganizowała cztery wystawy sztuki, trzy w Szczecinie i jedną w Białogardzie. Do członków stowarzyszenia należeli tkaczka i graficzka Else Mögelin (1887), rzeźbiarze Joachim Utech (1889-1960) i Kurt Schwerdtfeger (1897-1966), malarz ekspresjonista Julo Levin (1901-1943). W tym czasie na Pomorzu powstawała nowoczesna, modernistyczna architektura. Pierwsze kroki w zawodzie na Pomorzu stawiał twórca Bauhausu Walter Gropius (1833-1969), który zaprojektował spichlerz w Janikowie. W Szczecinie działał Adolf Thesmacher (1880-1948) autor wielu projektów budowli szczecińskich, między innymi nowoczesnych kościołów p.w. św. Rodziny (Kreuzkirche) i Św. Andrzeja Boboli (Christuskirche) i budynku obecnego Teatru Polskiego w Szczecinie (do 1945 Łoża Masońska pod Trzema Cyrklami). Współautor projektu budynku szczecińskiej szkoły rzemiosł, Gregor Rosenbauer, zaprojektował w latach 1936-1938 utrzymany w nowoczesnych formach budynek banku w Koszalinie.

Adolf Thesmacher, Kościół p.w. Św. Krzyża w Szczecinie, fot. Barbara Ochendowska-Grzelak, CC BY-SA 4.0

Okres od połowy XVII wieku do 1945 roku w kulturze i sztuce Pomorza to, po wygaśnięciu dynastii Gryfitów, czas ustania jednolitego mecenatu z książęcego i końca kultury dworskiej. Pojawili się nowi fundatorzy wywodzący się z bogatej szlachty i mieszczaństwa. Fundatorami sztuki byli też bogaci urzędnicy i władcy szwedzcy i brandenburscy. W XVII i XVIII wieku w krajobrazie Pomorza pojawiły się liczne kościoły ryglowe wyposażone zgodnie z zasadami protestantyzmu. W XIX stuleciu nastąpił rozwój miast, które w ostatniej ćwierci wieku przestały być twierdzami. Rozwijało się życie kulturalne, w miastach zaczęły powstawać salony artystyczne. Nastąpił rozkwit urbanistyczno-architektoniczny stolicy Pomorza. Zaczęły powstawać liczne Towarzystwa Naukowe a następnie instytucje muzealne. Rozwijała się nauka. Sztuka ziem i pomorskiej została, jako pierwsza w Europie, opisana przez Franza Kuglera. W XX wieku nurty awangardowe dotarły do Szczecina i Pomorza. Przyczynił się do tego dyrektor Muzeum Miejskiego Rietzler. Istotną rolę odegrała też działalność Szkoły Rzemiosł Artystycznych.

Więcej:

Maciej Szukała, *Powstanie i działalność Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza w Szczecinie w latach 1824–1918. Z dziejów pomorskiej nauki i kultury XIX i początku XX w.*, Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowego „Dokument” 2000

Otto Knoop, *Legendy pomorskie*, wyd. Region 2013

Dariusz Kacprzak, *Muzeum Miejskie w Szczecinie (museum der Stadt Stettin): historia lokalna-historia uniwersalna*, [w:] *Teraźniejszość przeszłości. Muzealnictwo i historiografia w Gdańsku i na Pomorzu do roku 1945*, red. Ewa Barylewska-Szymańska, Gdańsk: Muzeum Gdańska 2021

Rafał Makąła, *Między prowincją a metropolią. Architektura Szczecina w latach 1891-1918*, Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie 2011

https://wmuzeach.pl/wszystkie-obiekty/5q3HcbxvzFxKJlBbeuab_chlopska-rodzina-w-izbie-scena-rodzajowa

Barbara Ochendowska-Grzelak